

УДК 346.9

І. Ю. Татулич, канд. юрид. наук, асистент
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Кафедра правосуддя
вул. Університетська, 19, Чернівці, 58000, Україна

НЕУПЕРЕДЖЕНИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД – ГАРАНТІЯ ДОСЯГНЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАВДАНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Досліджено одне із ключових завдань цивільного судочинства – неупереджений розгляд і вирішення цивільних справ. Проаналізовано існуючі в теорії цивільного процесуального права погляди науковців на правову природу неупередженого судового розгляду цивільних справ. Розкрито гарантії досягнення неупередженого судочинства. Охарактеризовано чинне процесуальне законодавство та практику Європейського Суду, що регулюють питання незалежності та неупередженості суду.

Ключові слова: цивільне судочинство, неупереджений, процесуальний порядок.

Постановка проблеми. Україна проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України), яка відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення таких прав і свобод є її головним обов'язком. Інтереси суспільства, права і свободи людини можуть бути захищені лише справді незалежним і неупередженим судом, який діє на засадах верховенства права, законності, змагальності сторін. Здійснюючи правосуддя, суд захищає порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, інтереси держави. Судовий захист відбувається з дотриманням цивільної процесуальної форми, оскільки суд та учасники цивільного процесу повинні діяти в установленому законом порядку, реалізуючи принципи цивільного процесуального права, спрямовані на досягнення мети та завдань цивільного судочинства. Саме тому завданням цивільного судочинства визначено справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ [1, ст. 1]. Неупередженість є однією із головних ознак демократичної та правової держави. На превеликий жаль, судді часто вдаються до дій пов'язаних із їхнім упередженим ставленням до однієї чи обох сторін цивільного процесу. Тому виявлення та з'ясування особливостей, що підтверджують неупередженість судового розгляду залишається одним із актуальних завдань, що стоять перед судом під час розгляду та вирішення цивільної справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення та дослідження питань стосовно завдань цивільного судочинства, а саме справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ здійснювалося науковцями та вченими-процесуалістами такими як: В.В. Комаров, С.С. Бичкова, О.В. Гетманцев, Н.Ю. Сакара, С.В. Васильєв, М.М. Ясинок, Т.В. Сахнова, Г.Л. Осокіна, Т.А. Цувіна, С.Я. Фурса, С.В. Щербак, Є. Євграфова, Р. Ханова, Д. Притика, І.Л. Петрухін, В. Кравчук та ін. Адже завдання цивільного судочинства служать засобом досягнення його ефективності, повинні поширюватись на всі види проваджень в цивільному процесі та всі стадії розгляду і вирішення цивільних справ, що і призведе в майбутньому до ухвалення законного та обґрунтованого рішення. В свою чергу ефективність захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів залежить від реалізації одного із завдань судочинства – неупереджений розгляд цивільних справ.

Мета статті – розкрити суть неупередженого судового розгляду як одного із завдань цивільного судочинства; дослідити гарантії, які забезпечують досягнення та реалізацію неупередженого розгляду та вирішення цивільних справ; проаналізувати законодавство, в якому містяться положення щодо неупередженого судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших завдань цивільного судочинства є неупереджений розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених,

невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Великим тлумачним словником сучасної української мови слово «неупереджений» тлумачиться як такий, що не має обманної, негативної, задалегідь сформованої думки, упередження проти кого -, чого-небудь [2, 783]. Гарантія права на неупереджений розгляд та вирішення справ знайшла своє відображення і в нормах національного законодавства, зокрема, в ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон) вказується, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону. Окрім цього, в п.1 ч. 1 ст. 106 цього ж Закону містяться підстави дисциплінарної відповідальності за порушення вказаної норми. Постанова Пленуму ВСУ «Про застосування норм Цивільного процесуального кодексу України при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 року № 2 констатує, що при здійсненні правосуддя у цивільних справах суд першої інстанції повинен забезпечувати їх справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення протягом розумного строку. Дана вимога знайшла своє офіційне закріплення і в міжнародно-правовому законодавстві. Так, Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року у п. 1 ст. 6 аналогічно закріпила право на справедливий, публічний розгляд справи в розумний строк незалежним та неупередженим судом, створеним на підставі закону. У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачено, що кожний громадянин має право при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий та публічний розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на основі закону.

Як бачимо, всім суб'єктам цивільних процесуальних правовідносин гарантується судовий захист незалежним і неупередженим судом, який здійснює правосуддя. Судді при здійсненні правосуддя незалежні від будь-якого незаконного стороннього впливу з боку вищестоящих органів, інших гілок влади, від суддів вищих інстанцій, учасників цивільного процесу та ін. Суді здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Отже, неупередженість передбачає і незалежність суду при здійсненні правосуддя у цивільних справах і підкорення їх тільки Конституції і законам України. Гарантії самостійності судів і незалежності суддів визначаються Конституцією України в ст. 126, 129 та в ст. 6 і 48 Закону.

Самостійність судів та суддів є основною передумовою їх незалежності, об'єктивності та неупередженості. Неупереджений розгляд і вирішення справи повинен забезпечити правильний її розгляд незалежним судом. Суддя неупереджено здійснює судочинство, якщо буде дотримуватись цивільної процесуальної форми як певного процесуального порядку розгляду і вирішення цивільних справ, норм матеріального і процесуального законодавства, правильно встановить всі обставини у справі і, встановивши спірні правовідносини, правильно обере норму матеріального права, що їх регулює. При цьому суд належним чином оцінює докази по справі за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на повному, всебічному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні. А це, в свою чергу, призводить до ухвалення законного і обґрунтованого рішення по справі, що робить неупередженість судді гарантією справедливого вирішення спору. Прикладом порушення принципу незалежності судової влади є справа «Совтрансавто-Холдінг проти України» від 25 липня 2002 року, де заявник наголошував на тому, що його справа не була розглянута справедливо та протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом. Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) звернув увагу на випадки втручання органів державної влади в судове провадження. Суд дійшов висновку, що втручання було таким, що суперечило поняттю «безсторонній і незалежний суд» в сенсі ст. 6 Конвенції [3].

Щодо вимоги про «неупередженість» суду, ЄСПЛ встановлює два критерії. По-перше, орган, який розглядає справу, повинен бути безстороннім суб'єктивно, тобто жоден його член не повинен мати будь-якої особистої заінтересованості або упередженості. Вважається, що суддя є неупередженим, якщо немає доказів, які б свідчили про протилежне. По-друге, такий орган також має бути неупередженим з об'єктивного погляду, тобто він повинен надати достатні гарантії, які б виключали будь-які законні сумніви стосовно цього [4, 78]. Так, у справі «С. Науменко проти України» від 9 листопада 2004 року заявниця до-

води́ла, що тривалі́сть прова́дження у її́ спра́ві не була «розу́мною»; крім того, ска́ржи́лася, на несправедли́вий судова́й розгля́д; відсу́тність неупередже́ності у судді́ під час пере́гляду спра́ви у порядку на́гляду та ін., вна́слідок чо́го Європе́йський Су́д визна́в пору́шення ст. 6 Конвенції́ при розгля́ді спра́ви [3].

Неупередже́ність суду, вихо́дячи з аналі́зу судова́й пра́ктики має біна́рну приро́ду, оскі́льки ЄСПЛ виді́ляє суб'єктивний та об'єктивний критері́ї останнього. Суб'єктивна неупередже́ність пов'язана́ із особо́ю судді́, з його́ особистими пере́конаннями. З чо́го боку́ судді́ повинні́ бути вільними́ від особистого́ упереджено́го ставле́ння до сто́рін. Об'єктивна неупередже́ність стосу́ється структурних пита́нь організації́ скла́ду суду́ та поляга́є у відсу́тності будь-яких зако́нних сумні́вів у тому, що її́ забезпе́чено і гарантовано́ судом. Для пере́вірки на об'єктивну́ неупередже́ність слід визна́чити, чи є́ факти, які́ не залежа́ть від пове́дінки судді́, що мо́жуть змуси́ти сумні́ватися у його́ неупередже́ності. Йде́ться про ту дові́ру, яку су́ди у демократи́чному суспі́лстві повинні́ априо́рно виклика́ти в учасників́ циві́льного проце́су. Це означа́є, що проце́с відправле́ння правосуддя́ з точки́ зору сто́роннього́ спостере́гача має́ сприйма́тися як неупереджений, і у грома́дськості́ не повинно́ бути жо́дних сумні́вів шо́до чо́го [5, 107].

На думку́ І. Л. Петру́хіна законода́вство мі́стить скла́дну систе́му гаранті́й, покликани́х забезпе́чити як об'єктивну́, так і суб'єктивну́ неупередже́ність судді́ в проце́сі розгля́ду ним спра́ви [6, 213-241].

В дію́чому циві́льному проце́суальному законода́встві гаранті́єю для учасників́ проце́су розгля́ду їх спра́ви об'єктивним та безсто́роннім судом є́ інститу́т відво́ду, який поклика́ний забезпе́чувати неупереджений розгля́д циві́льної спра́ви, що спри́ятиме утве́рженню право́вої держа́ви, змі́цненню зако́нності, збі́льшенню у грома́дян дові́ри до су́дів та ін. Так, ст. 20 Циві́льного проце́суального кодексу́ Украї́ни (далі – ЦПК Украї́ни) передбача́є підста́ви для відво́ду судді́, якщо́: 1) під час попереднього́ вирі́шення цієї́ спра́ви він брав участь у проце́сі як сві́док, експерт, спеці́аліст, пере́кладач, предста́вник, секретар судова́го засі́дання; 2) він прямо́ чи побі́чно заі́нтересований у резу́льтаті розгля́ду спра́ви; 3) він є́ чле́ном сі́м'ї́ або бли́зьким родиче́м сто́рони або інших осіб, які́ беру́ть участь у спра́ві; 4) якщо́ є́ інші́ обста́вини, які́ виклика́ють сумні́в в об'єктивності́ та неупередже́ності судді́; 5) було́ пору́шено порядо́к визна́чення судді́ для розгля́ду спра́ви, встановле́ний части́ною тре́тьою ста́тті 11-1 чо́го Кодексу́.

Тобто, право́ на пода́ння зая́ви про відві́д судді́ від учасників́ проце́су з підста́в ная́вності́ у них сумні́вів у його́ неупередже́ності та об'єктивності́ є́ одні́єю з гаранті́й зако́нності́ здійсне́ння правосуддя́. Окрі́м того, ЦПК Украї́ни мі́стить норму́, яка́ також гаранту́є неупередже́ність здійсне́ння правосуддя́, запобі́гає в майбу́тньому скасува́нню рі́шення су́ду з підста́в незако́нності́ скла́ду су́ду при ухва́ленні судова́го рі́шення, зо́крема ст. 22 ЦПК Украї́ни, в якій зако́нодавець аналі́зує зая́ви про само́відві́д судді́в та проце́суальний порядо́к їх пода́ння. Дана́ норма зна́йшла своє́ закрі́плення́ і в Кодексі́ судді́вської́ ети́ки (ст. 1, 15), де́ чі́тко зазначено́, що «неупереджений розгля́д спра́в є́ основним обов'язко́м судді́, тому́ су́д, у випадках передбаче́них проце́суальним законода́вством, має́ право́ зая́вити само́відві́д», що робі́ть такий відві́д судді́ гаранті́єю неупереджено́го судова́го розгля́ду та вирі́шення спра́ви.

Окрі́м того, одні́єю із заса́д зако́нності́, неупередже́ності судова́го розгля́ду є́ дотри́мання пра́вил підсу́дності́ в циві́льному судочинстві́ [7, 40] гла́ва 1 ЦПК Украї́ни, яка́ розгляда́ється́ як сукупні́сть циві́льних спра́в, які́ підляга́ють розгля́ду і вирі́шенню по су́ті в даній ко́нкретній ла́нці судова́й систе́ми й у даному ко́нкретному су́ді цієї́ ла́нки. Надзвичайно́ важливо́ з'ясува́ти, який саме́ загалі́йний су́д повинен розгля́дати дану́ спра́ву по першій інста́нції, то́бто по су́ті. На жа́ль, на пра́ктиці́ маю́ть місце́ випадки, коли́ спра́ви розгляда́ються́ з пору́шенням пра́вил підсу́дності́, або по́зивач сві́домо зве́ртається́ до потрі́бного́ йому́ су́ду, а суддя́, не бачи́ть такого́ пору́шення, а отже, спра́ва розгляда́ється́ ненале́жним су́дом. Тому́ судді́ слід при відкритті́ прова́дження у спра́ві вирі́шувати пита́ння дотри́мання пра́вил про підсу́дність по́зиваче́м і, безумовно́ відпові́дно до норм дію́чого зако́нода́вства реа́гувати на пору́шення да́них пра́вил, а також з особливо́ю відпові́дальністю́ засто́совувати норму́ ст. 116 ЦПК, в якій і́де мо́ва про порядо́к пере́дачі спра́ви до іншого́

суду, оскільки реалізація цих вимог слугує забезпеченням компетентності та неупередженості суду.

Аналіз чинного процесуального законодавства дозволяє дійти висновку, що неупередженість суду найбільш повно проявляється у правилах оцінки доказів судом (ст. 212 ЦПК), а також у питаннях, які вирішує суд під час ухвалення судового рішення (ст. 214 ЦПК). Загалом суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, яке ґрунтується на вимогах закону. Яскравим прикладом цього є справа «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року, в якій заявник скаржився на порушення його прав за Конвенцією, стверджуючи, що його справа не розглядалася «незалежним та безстороннім судом», «судом, встановленим законом», також він обґрунтовував, що рішення у його справі ухвалювались без здійснення належної оцінки доказів, а важливі доводи, висунуті стороною захисту, не були належним чином розглянуті. За результатами розгляду справи ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо неупередженості суду з огляду на об'єктивні та суб'єктивні критерії [3].

На наш погляд, судді при здійсненні правосуддя повинні дотримуватись крім вимог діючого цивільного процесуального законодавства і етичних норм. Оскільки етичні вимоги, норми і правила моралі повинні стати внутрішньою потребою і виражати внутрішнє переконання кожного судді [8, 46]. Етично-психологічні якості судді сприяють всебічному і об'єктивному розгляду справ, спокійному, неупередженому ставленню до людей, попереджають появу у нього негативних якостей – упередженості, жорстокості і т.д. Упередженість спричиняє за собою односторонність оцінки зібраних у справі доказів, упередженість породжує судові помилки, оскільки припускає слідувати лише за фактами, які відповідають думці, що задалегідь склалася [9, 384].

Складовими ефективного та неупередженого правосуддя є і матеріальна незалежність судді. Тобто належне економічне забезпечення судової влади є передумовою, яка безпосередньо впливатиме на якість здійснення правосуддя. Належне матеріальне та соціальне забезпечення є гарантією незалежності і неупередженості суддів. Право судді на належну суддівську винагороду є невід'ємним соціально-економічним правом людини. Саме тому міжнародні стандарти суддівської незалежності, аналіз положень Конституції України (ст. 126), Закону (ст. 47) свідчать, що незалежність судді забезпечується, зокрема, його належним матеріальним і соціальним забезпеченням.

Заслугове у увагу і позиція науковців та практиків стосовно такої гарантії неупередженості судді як безстрокове обрання суддів [10, 119-126]. Обрання суддів на посаду безстроково розглядається ними як важлива гарантія їх незалежності. Саме це передбачає і нині діюча Конституція України, яка в ст. 126 закріпила положення, що суддя обіймає посаду безстроково. Адже до цього часу судді обиралися на посаду вперше Президентом України на п'ять років, і лише після спливу цього терміну ВРУ безстроково. Зауважимо, що справді безстрокове обрання на посаду судді нерозривно пов'язане з принципом незалежності у здійсненні правосуддя. Обрання судді на посаду безстроково є виправданим, оскільки у судді не буде залежності від органів та осіб, які призначають їх на посаду, органів виконавчої влади, усунеться політичний вплив та ін. Однак, для дисциплінування суддів є пропозиція проводити через певний період атестації для них, що дасть змогу з'ясувати якість здійснення судочинства ними, дотримання процесуального порядку розгляду та вирішення цивільних справ, реалізацію принципів цивільного судочинства, рівень його кваліфікації тощо. Тому безстрокове обрання суддів є теж одним із чинників незалежності судді. Тривалий строк здійснення суддею повноважень є певним чином гарантією його неупередженості.

Висновки. Отже, неупереджений розгляд і вирішення цивільних справ є одним із фундаментальних завдань цивільного судочинства, неухильне дотримання якого сприятиме його законності, ефективності, підвищить авторитет судової влади, зміцнить віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість і справедливість суду. Основними складовими неупередженого судового розгляду є: інститут відводу та самовідводу суддів; наявність правил щодо підсудності; правила оцінки та дослідження доказів; морально-етичні якості судді; матеріальне забезпечення діяльності суддів; безстрокове обрання суддів на посаду.

Список літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Рішення Європейського Суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.min-just.gov.ua>.
4. Курс цивільного процесу [Текст]: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігул, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.
5. Цувіна Т.А. Незалежність суду у контексті практики Європейського Суду з прав людини [Текст] / Т.А. Цувіна // Актуальні проблеми матеріалу судового права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Сторовича Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / ред. кол.: Л. М. Москвич (голова) та ін. – Х.: Право, 2015. – С. 106-108.
6. Судебная власть [Текст] / Под ред. И.Л. Петрухина. – М.: ТК Велби, 2003. – 720 с.
7. Патрюк М.В. Права та свободи громадян в цивільному судочинстві / М.В. Патрюк // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина [Текст] : Матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 39-43.
8. Настольная книга судьи [Текст] (Под ред. Горкина А.Ф. и др.). – М.: Юрид. лит., 1972. – 744 с.
9. Сорокотягин И.Н. Психология юриспруденции [Текст] – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 449 с.
10. Романюк Я. Реформування судової влади в Україні [Текст] / Я. Романюк // Право України. – 2014. – № 11. – С. 119-126.

Стаття надійшла 25.11.2016 р.

И. Ю. Татулич, канд. юрид. наук, ассистент
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича
Кафедра правосудия
ул. Университетская, 19, Черновцы, 58000, Украина

НЕПРЕДВЗЯТОЕ СУДЕБНОЕ РАССМОТРЕНИЕ – ГАРАНТИЯ ДОСТИЖЕНИЯ ОСНОВНЫХ ЗАДАНИЙ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Резюме

Исследовано одно из ключевых заданий гражданского судопроизводства – непредвзятое рассмотрение и решение гражданских дел. Проанализированы существующие в теории гражданского процессуального права взгляды ученых на правовую природу непредвзятого судебного рассмотрения гражданских дел. Раскрыты гарантии достижения непредвзятого судопроизводства. Охарактеризовано действующее процессуальное законодательство и практика Европейского Суда, регулирующие вопросы независимости и непредвзятости.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, непредвзятый, процессуальный порядок.

I. Yu. Tatulych, Candidate of Juridical Sciences, Assistant
Chernovtsy Yu. Fedkovych National University
the Department of Justice
Universytetska str., 19, Chernovtsy, 58000, Ukraine

IMPARTIAL TRIAL – A GUARANTEE OF ACHIEVING THE MAIN OBJECTIVES OF CIVIL JUSTICE

Summary

In this article we have investigated one of the main tasks of the civil legal proceedings – impartial hearings and civil proceedings ruling. The scientists' views on the legal nature that exist in the theory of civil procedural law are analyzed. We have also revealed the guarantees of impartial legal proceedings. Current procedural law and the European court' practice that regulate the subject matter of independence and impartiality of the court are characterized in the article.

Key words: legal proceedings, impartial, procedural order.